

УДК 65.012.32:330.34.014

Ю. Сагайдак, канд. екон. наук, доц. (КНУ імені Тараса Шевченка),
Т. Харченко, канд. екон. наук, доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО РИНКУ В УКРАЇНІ**

Розглянуто питання становлення та розвитку екологічного ринку в Україні. Основну увагу приділено дослідженню чинників, що стримують розвиток даного сектору в сучасних умовах. Проаналізовано стан екологічного ринку в розвинених країнах та в Україні, запропоновано шляхи удосконалення функціонування ринку екологічних товарів з метою підвищення його конкурентоспроможності.

Ключові слова: екологічне підприємництво, екологічний ринок, органічні товари, органічне виробництво.

Рассмотрены вопросы становления и развития экологического рынка в Украине. Основное внимание уделено исследованию факторов, сдерживающих развитие данного сектора в современных условиях. Проанализировано состояние экологического рынка в развитых странах и в Украине, предложены пути совершенствования функционирования рынка экологических товаров и услуг с целью повышения его конкурентоспособности.

Ключевые слова: экологическое предпринимательство, экологический рынок, органические товары, органическое производство.

Article is devoted to problems of formation and development of ecological market in Ukraine. Special attention is paid to research factors that hinder the development of this sector in Ukraine nowadays. The authors analyzed environmental market in developed countries and in Ukraine, suggested ways to improve the functioning of the market for ecological products with aim to increase competitiveness.

Key words: ecological entrepreneurship, ecological market, organic goods, organic production.

Наукова полеміка та дискусії щодо переваг і недоліків ринкової моделі господарювання останнім часом досягли поворотної точки. Ринкова економіка довела свою недосконалість не тільки з точки зору дії економічних законів, інструментів і важелів, але і через прояв екологічно руйнівної сили. Дедалі частіше піднімаються питання захисту нинішніх і майбутніх поколінь, можливості їх існування. Одним з основних напрямів дослідження та розв'язання актуальних проблем є розвиток екологічно орієнтованої економіки з властивими їй елементами, зокрема екологічного ринку.

Проблеми вичерпності природних ресурсів і надмірного антропогенного навантаження, що призводять до екологічних криз різного роду, досліджувались у працях таких учених як В. Вернадський, Д. Медоуз, К. Папенів, Н. Реймерс, А. Хаустов.

У 1992 р. на Конференції ООН у Ріо-де-Жанейро було прийнято принципово нову концепцію стійкого розвитку, що розглядалася всіма країнами світу як альтернатива теоріям індустріального зростання. Результати роботи конференції проаналізовані такими науковцями як Л. Абалкін, К. Гофман, В. Данилов-Данильєв, Г. Вінтер, Н. Пахомова, К. Тернер, Т. Тітенберг та ін.

Висвітленню питань екологічної політики в Україні, її цілям, наслідкам, аналізу природно-ресурсного потенціалу присвячено праці вітчизняних авторів, зокрема, В. Базилевича, Л. Вергун, Н. Ковальової, Г. Купалової, Є. Мішеніна, І. Піонтковської, Б. Семененка, Н. Сосонкіної, С. Харічкова та ін.

У науковій літературі широко висвітлюються й інші проблеми екологічного характеру, зокрема, у публікаціях В. Шевчука, Л. Мельника, Л. Руденко, Ю. Голіка, А. Толстоухова, М. Згуровського.

Проте актуальність зазначеної проблематики невичерпна, оскільки стосується життєво важливих питань, таких як життя майбутніх поколінь. У цьому контексті особливої уваги заслуговують питання розвитку вітчизняного екологічного ринку.

Метою статті є дослідження стану та перспектив розвитку екологічного ринку в Україні.

Екологічне підприємництво – це виробництво товарів і надання послуг з вимірювання, попередження, обмеження або усунення екологічної шкоди, знищення відходів та зниження рівня шуму, а також екологічно чисті технології, застосування яких мінімізує використання сировини та забруднення довкілля. Воно розгля-

дається як специфічна економічна діяльність еколого-соціального спрямування, що має свій механізм функціонування, дія якого найбільш повно проявляється в центральній ланці цієї системи – на екологічному ринку.

Ринок екологічних товарів і послуг можна розглядати у двох основних аспектах: 1) філософському – як спосіб мислення та екологічно спрямованої поведінки, спосіб організації екологічно спрямованого суспільного виробництва; 2) політико-економічному – механізм, завдяки якому відбувається реалізація господарських рішень екологічного спрямування та їх оптимізація. Функціонування ринку екологічних товарів і послуг ґрунтується на таких основних засадах: 1) ринок є похідною від соціально-економічного розвитку країни; 2) інтенсивність діяльності на ринку залежить від ступеня розвиненості ринкових структур, оскільки основними його суб'єктами є представники малого та середнього бізнесу.

Ринок екологічних товарів і послуг має свою специфіку. Найбільш суттєвим фактором, що визначає попит на такі товари, роботи та послуги, є дохід споживача. З його зростанням споживач дедалі частіше відмовляється від товарів-субститутів на користь екологічно чистих продуктів, товарів, послуг. Застосування нових технологій сприяє зменшенню собівартості продукції, що розширює пропозицію. На ринку екологічних товарів, робіт і послуг використання екологічно чистих технологій є затратним. Часто собівартість продукції не знижується, а зростає. Зростання цін на ресурси збільшує витрати виробництва і скорочує пропозицію товару, проте це сприяє пошуку альтернативних варіантів та екологізації виробництва. Ціни на споріднені товари впливають на пропозицію на ринку екологічних товарів і послуг лише за умови високої якості товарів. Бюджетно-податкова політика має бути орієнтована на зменшення рівня оподаткування компаній "зеленого" бізнесу, що сприятиме зростанню інтересу до розширення ринку екологічних товарів з боку підприємців. Ринок нормально функціонує лише тоді, коли він збалансований, тобто коли підтримується повна відповідність між попитом і пропозицією, відсутність якої негайно позначається на ході реалізації й виробництва. Досягається вона у результаті дії закону відповідності попиту і пропозиції.

В умовах ринкової економіки необхідно знайти компроміс між забезпеченням достатнього рівня виробництва споживчих благ, з одного боку, і досягненням прийняттого рівня екологічної якості життя – з іншого. Результат будь-якого виробництва, крім отримання само-

го блага, передбачає також і екстернальні витрати – у вигляді збитку людям, природному середовищу – виробництвом і в результаті реалізації товару, утилізації відходів. Одним із напрямів, де ці питання вирішуються з мінімальними витратами, є розвиток ринку органічної продукції. В Україні, за оцінками багатьох вітчизняних і зарубіжних експертів, існує великий потенціал для розвитку виробництва сертифікованої органічної сільськогосподарської продукції та органічних продуктів харчування. Проте, розвиток цього сектору зупинився на початковій стадії та має викривлений характер, хоча й спостерігаються певні позитивні зрушення. Повільний та однобічний розвиток органічного виробництва в нашій країні спричинений такими факторами:

- незавершеністю розроблення законодавчої та нормативно-правової бази, яка б чітко окреслила державну політику у сфері органічного виробництва, створила умови для законодавчого визнання та захисту органічних продуктів, формування національної системи сертифікації, затвердження правил і стандартів, а також системи державної підтримки та стимулювання розвитку органічного виробництва;
- переважанням експорту і нерозвиненістю внутрішнього ринку та споживання сертифікованої органічної продукції й органічних продуктів харчування;
- здебільшого виробляються та експортуються два види органічної сільськогосподарської продукції сировинного типу, переважно зернові та олійні культури; виробництво іншої рослинницької продукції залишається на підпорядкованому рівні;
- до виробництва органічної продукції задіяні здебільшого великі сільськогосподарські підприємства, в той час як перехід малих і середніх господарств на органічний метод господарювання є доволі обмеженим;
- виробництво тваринницької продукції згідно з органічними стандартами відсутнє, існує лише інформація про наміри деяких сільськогосподарських товаровиробників започаткувати такий вид бізнесу;
- такі напрями як переробка органічної продукції та виробництво органічних продуктів харчування знаходяться на початковій фазі розвитку, існують лише наміри деяких вітчизняних і зарубіжних інвесторів налагодити таке виробництво;
- оптова та роздрібна торгівля органічними продуктами споживання не розвивається.

Проте, незважаючи на гострі проблеми становлення, органічний сектор в Україні може бути дуже перспективним через наявність у країні родючих чорноземних ґрунтів і міцні традиції сільськогосподарського виробництва. Органічне сільське господарство має великий потенціал для поліпшення економічного, соціального та екологічного стану в Україні, воно сприяє комплексному розвитку сільської місцевості та покращанню здоров'я населення.

В останнє десятиріччя великі площі родючих сільськогосподарських земель використовувалися без істотного застосування агрохімікатів і їх можна було б швидко перевести на сертифіковане органічне виробництво за умови наявності ринків збуту. Водночас ціни на сертифіковану продукцію можна було б утримувати невисокими. Здебільшого врожаї культур в органічному агрогосподарстві після перехідного періоду є вищими, ніж при традиційних технологіях. Таким чином, органічне сільськогосподарське виробництво створює сприятливі можливості підвищення продуктивності та прибутковості, доступне як для великих сільськогосподарських підприємств, так і малих фермерських господарств. Метою органічного землеробства є одержання продукції, що не містить залишків агрохімікатів, збереження ґрунтової родючості й охорони навколишнього середовища.

Досвід країн світу переконливо засвідчує, що при переході на біологічне землеробство не вдається досягти високих урожаїв. У виконаних за дорученням FAO дослідженнях щодо можливих наслідків переходу на альтернативне землеробство зроблено висновок, що урожаї зернових культур скоротяться на 10-20%, картоплі та цукрових буряків – на 35%. За узагальненими даними, зниження урожаїв становитиме: пшениці – 20-30 %, вівса – 20, ячменю – 30, картоплі – 55 %. За результатами досліджень, проведених в Австралії, Німеччині та Швейцарії, урожайність зернових культур на малопродуктивних ґрунтах в органічному землеробстві може знизитися на 40%. У США урожайність пшениці зменшиться на 40-44%, зернофуражних культур – на 41-48, сої – на 30-49%. У табл. 1 наведено узагальнені дані щодо урожайності сільськогосподарських культур в умовах біологічного землеробства.

Таблиця 1. Урожайність сільськогосподарських культур, вирощених в умовах альтернативного землеробства*

Культура, регіон	Кількість опрацьованих джерел	Урожайність за біологічного (альтернативного) землеробства, % урожайності за інтенсивного	
		Верхня і нижня межа	Середній показник
Озима пшениця, Європа	22	50-95	56-76
Озима пшениця, США	3	57-95	-
Озиме жито, Європа	11	61-93	66-75
Озимий ячмінь, Європа	8	46-93	46-80
Ярий ячмінь, Європа	2	43-76	-
Овес, Європа	10	40-93	44-85
Кукурудза, Італія	1	-	41
Соя, США	5	33-113	90-95
Картопля, Європа	16	32-99	45-68
Цукрові буряки, Європа	2	49-72	-
Злакові і багаторічні трави, Європа	1	-	58

* Джерело: розроблено за даними [2]

Альтернативне землеробство у країнах Західної Європи і США отримало офіційне визнання й підтримку. Координує всі дії IFOAM (Міжнародна федерація руху за органічне сільське господарство), що об'єднує 360

організацій із 68 країн. Вона розробляє загальні принципи ведення господарства, на основі яких визначаються його напрями, прийняті для окремих країн або районів. У США держава надає вагомому фінансову під-

тримку розвитку альтернативного землеробства. Об'єднання, які займаються екологічним сільським господарством, одержують дотації держави. У Німеччині в разі переходу на екологічний спосіб виробництва виплачують субсидії 425 і 300 євро відповідно на 1 га ріпelli й на 1 га сільськогосподарських угідь. У Швеції субсидії виплачуються протягом трьох років і становлять від 750 до 2900 шведських крон на 1 га. У Данії субсидії надаються на чотири роки за умови ведення екологічного господарства не менше як два роки після закінчення цього терміну. У Норвегії екологічне виробництво дотується одноразово в сумі 15 тис. норвезьких крон на ферму площею 1-5 га і 20 тис. крон – площею понад 5 га. У Фінляндії субсидії в розмірі 1800 фінських марок виплачуються фермерам у період конверсії протягом трьох років. Законодавче регулювання альтернативного землеробства здійснюється в Австрії, Данії, Франції і Нідерландах. Дедалі більше уваги йому приділяють Росії. Найбільшого поширення біологічне землеробство набуло в США, де його ведуть 30 тис. ферм.

Причина зростаючої популярності альтернативного землеробства полягає в простоті й нешкідливості для довкілля його методів, значна частина яких добре відома землеробам і перевірена багатовіковою практикою ведення сільськогосподарського виробництва. Як результат, застосування альтернативного землеробства позитивно впливає на стан довкілля і здоров'я людини. Прихильники цього напряму стверджують, що систематичне застосування альтернативних методів дасть змогу за рахунок підвищення родючості ґрунту в майбутньому збільшити врожайність сільськогосподарських культур до її рівня у традиційному землеробстві.

Нині закордонні дослідники не заперечують можливості поєднання альтернативного землеробства із традиційним. На думку провідних українських учених-землеробів, широкомасштабне застосування альтернативного землеробства у чистому вигляді в нашій країні з метою вирішення екологічних проблем навряд чи можливе. Вони не погоджуються з положенням концепції альтернативного землеробства, зокрема це стосується повної відмови від мінеральних добрив. Реальною, на їхню думку, є розробка інтегрального землеробства, яке б включало кращі прийоми альтернативних систем і водночас допускало застосування в розумних межах мінеральних добрив, пестицидів та інших агрохімікатів. Таке землеробство відповідає б вимогам інтенсивного ведення рослинництва і завданням охорони довкілля.

Останнім часом вчені України роблять спробу обґрунтувати концепцію біологічного землеробства щодо умов нашої держави. Зокрема інститути НААН розробили науково обґрунтовані методи ведення землероб-

ства на біоекологічних принципах, які включають такі основні положення:

- науково обґрунтована структура сільськогосподарських угідь, посівних площ і зернових культур з метою створення та реалізації найвищого біологічного потенціалу господарства у кожній зоні або регіоні;
- великомасштабна оптимізація загального агрокліматичного й ґрунтового потенціалу інтенсифікації землеробства (зрошення, осушення, заліснення), меліоративне поліпшення кислих і засолених ґрунтів;
- оптимізація умов формування інтенсивних посівів за допомогою концепції ідеального типу рослин і посівів;
- оптимізація використання біологічного потенціалу продуктивності нових сортів і гібридів;
- впровадження сівозмін з обов'язковим насиченням їх бобовими травами і сидератами, обмеження застосування мінеральних добрив, насамперед азотних;
- широке застосування крім підстилкового гною інших видів органічних добрив, рідкого гною, зелених добрив, соломи, іншої побічної продукції рослинництва, сапропелю, компостів;
- внесення в оптимальних кількостях мінеральних добрив і забезпечення сталої продукції рослинництва, екологічно чистого стану навколишнього середовища;
- створення багатовидових посівів сільськогосподарських культур;
- надання переваги агротехнічним і біологічним методам боротьби з бур'янами, шкідниками і хворобами порівняно з хімічними [3].

У сучасних умовах біологізація землеробства, технологій і технологічних процесів є чи не єдиним заходом, здатним стримати подальше зниження родючості ґрунтів, стабілізувати виробничі системи, знизити залежність від технологічних чинників і підвищити конкурентоспроможність виробництва. Активний розвиток виробництва органічної продукції сприяв формуванню в багатьох країнах світу, передусім у США та ЄС, повноцінних внутрішніх ринків такої продукції. Хоча у світі площі під органічним землеробством зростають, необхідно визнати, що основний обсяг продажу знаходиться переважно у високорозвинутих індустриальних країнах. Так, 97% споживання органічної продукції припадає на Північну Америку і Західну Європу. Найбільші ринки цієї продукції мають США, Німеччина та Японія. Частка органічних продуктів харчування на ринку продовольства в різних країнах коливається в межах 1-5% (табл.2).

Таблиця 2. Обсяги продажу органічної продукції в європейських країнах, 2010 р.*

Країна	Обсяги продажу органічної продукції, млрд. євро	Середні витрати на органічну продукцію на душу населення, євро
Німеччина	7,1	38
Великобританія	3,6	27
Франція	3,6	27
Італія	0,7	24
Швейцарія	0,7	103
Швеція	0,4	47

* Джерело: розроблено за даними [4]

Як свідчать дані табл. 2, серед європейських країн найбільші обсяги продажу органічної продукції мають Німеччина, Великобританія та Франція, а європейським

лідером за середніми витратами на органічну продукцію є Швейцарія.

За даними Міжнародної федерації розвитку органічного землеробства, ще у 2004 р. в Україні було вже

задіяно близько 240 тис. га сільськогосподарських угідь під органічне землеробство і функціонує 70 органічних ферм. Однак українські виробники в основному вирощують зернові та олійні культури на експорт, а на внутрішньому ринку органічна продукція вітчизняного виробництва майже відсутня. Основними перешкодами є те, що немає законодавчої бази про органічне землеробство, національного органу сертифікації, інформаційної підтримки та каналів збуту.

Органічну продукцію на світовому ринку поділяють на чотири типи, залежно від того, як була вирощена продукція:

- 100% органічна (повинна мати 100% сертифікованих інгредієнтів);
- органічна (понад 95% органічних інгредієнтів. Існують обмеження щодо використання методів виробництва, у яких дозволяється не більше ніж 5% неорганічних речовин);
- вироблена з органічних інгредієнтів (понад 70% сертифікованих інгредієнтів. Існують обмеження щодо використання методів виробництва, у яких дозволяється не більше 30% неорганічних речовин);
- менш ніж на 70% органічна (може налічувати лише деякий відсоток органічних речовин у складі продукції).

У зв'язку з цим постає запитання: наскільки вітчизняна продукція може відповідати вимогам міжнародних стандартів, без дотримання яких неможливий вихід на зовнішні ринки. В Україні склалася ситуація, що дрібні фермери не вважають за потрібне формально проходити процес сертифікації, щоб отримати органічний сертифікат, через бюрократичну тяганину та високу вартість сертифікації. Великотоварні ж господарства не вірять, що органічне виробництво дасть їм шанс самодостатньо почуватися як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, навіть якщо продаж конвенційної продукції також передбачає певний ризик, оскільки ринкові ціни постійно коливаються. Водночас ринки органічної сільськогосподарської продукції вже діють у багатьох країнах світу, передусім у США та ЄС, де створена та функціонує відповідна інфраструктура сертифікації та реалізації харчових продуктів. Виробництво продукції характеризується як прибуткове завдяки тому, що ціна реалізації органічної продукції перевищує звичайну більш ніж на 50% [6]. Мотивацією до споживання органічної продукції є: екологічна безпека харчування, висока якість продукції, вищі смакові якості органічної продукції, збереження природного середовища у процесі виробництва, відсутність генетично модифікованих організмів у складі продукту. Аналізуючи світовий досвід варто зазначити, що типовими споживачами органічної продукції є міські жителі з високою купівельною спроможністю, які належать до середнього та вищого соціального класів, піклуються про здоров'я родини та орієнтуються на високоякісну продукцію. За обсягами споживання органічної продукції на душу населення лідирує Данія, другу позицію займає Швейцарія, третє місце посідають Люксембург та Австрія.

Україна, яка має значний потенціал для виробництва сільськогосподарської органічної продукції, її експорту та споживання на внутрішньому ринку, досягла певних результатів у розвитку власного органічного виробництва. Так, площа сертифікованих сільськогосподарських угідь, які задіяні під вирощування органічної продукції, пере-

вищує 270 тис. га, наша держава займає 21 місце серед світових країн-лідерів органічного руху. Частка сертифікованих органічних площ у загальному обсязі сільськогосподарських угідь в Україні становить 0,7%. Крім того, за останні три роки спостерігається тенденція до наповнення внутрішнього ринку власною органічною продукцією за рахунок налагодження власної переробки органічної сировини. Зокрема, це крупи, соки, сиропи, овочі і фрукти, сухофрукти, мед, м'ясні та молочні вироби. Офіційні статистичні звіти IFOAM підтверджують, що якщо на початок 2003 р. в Україні було зареєстровано 31 органічне господарство, то на кінець 2010-го вже 142, а загальна площа сертифікованих органічних сільськогосподарських угідь становила 270226 га.

Таким чином, одним із можливих шляхів вирішення екологічних проблем є обмеження тих видів господарської діяльності, які їх зумовлюють. Виробництво екологічно чистих продуктів харчування породжує ряд соціальних, екологічних і медичних переваг. Так, основними перевагами при веденні органічного виробництва є: безпека харчування; захист навколишнього середовища; покращення смакових якостей продукції за рахунок більшого вмісту вітамінів, збалансованої кількості мінералів; зниження витрат виробництва; збільшення прибутків підприємства через те, що органічна продукція коштує від 10 до 100% дорожче за неорганічну [6]. Перехід на нові, екологічно чисті технології може дати значні прибутки майбутнім інвесторам. Щоб досягти обізнаності споживачів про органічну продукцію і створити попит на неї, важливо вивчити успішний досвід провідних країн ЄС і проводити інтенсивну рекламну кампанію через ЗМІ, підкреслюючи переваги органічних продуктів для людського здоров'я, пов'язуючи їх з позитивними атрибутами, такими як "добробут", "тривалість життя", "традиційна кухня", "народна культура". У XXI ст. мають бути вироблені нові етичні норми, в основу яких покладені екологічні цінності, Основною стратегією поведінки людини в біосфері повинна стати екологічна культура, принципи якої – повага до всього живого, до природи, тобто до біосфери та її складових компонентів. Людина повинна відмовитися від споживацького ставлення до природи і стати на шлях проповідування філософії взаємозв'язку в нійського живого і неживого. Тільки такий підхід може забезпечити гармонійний співрозвиток людини і природи.

1. Глосарій зеленого бізнесу: українсько-німецько-російсько-англійський // Базилевич В., Вальтер Д., Хартманн В. та ін. – Глосарій. К.: Знання, 2010. 518 с. 2. Гейдт О.П. Розвиток екобезпечних технологій в сільськогосподарському виробництві/ Гейдт О.П. // 36. наук. праць Таврійського державного агротехнічного університету. Серія: економічні науки. – 2010. – №3 (11). – С.308-315. 3. Лезега Д.Г. Процес розвитку виробництва органічної продукції в Україні // Економіка АПК. – 2010. – Вип.5. – С.43-49. 4. Принципи органічного сільського господарства. – Інтернет-ресурс: www.organic.com.ua. 5. Стецишин П.О., Рекуненко В.В., Пиндус В.В. Основи органічного виробництва / Стецишин П.О., Рекуненко В.В., Пиндус В.В. та ін. – Вінниця: Нова Книга, 2008. 6. Артиш В. І. Організаційно-економічні передумови формування ринку екологічно чистої продукції в Україні // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 117–120. 7. Купалова Г.І., Гончаренко Н.В. Облік і аналіз біологічних активів: проблеми та шляхи вирішення. Монографія. – К.: Освіта України, 2011. – 244 с.

Надійшла до редколегії 09.06.12

А. Таубаев, д-р экон. наук (Карагандинский экон. ун-т Казпотребсоюза)

ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ МОДЕЛИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Підбито основні підсумки економічного розвитку Республіки Казахстан за роки незалежності. Визначено три основні етапи розвитку національної економічної системи Казахстану. Систематизовано чинники забезпечення економічного зростання в країні.

Ключові слова: національна модель економічного зростання, етапи розвитку національної економіки, фактори економічного зростання, економічна політика держави.

Подведены основные итоги экономического развития Республики Казахстан за годы независимости. Определены три основных этапа развития национальной экономической системы Казахстана. Систематизированы факторы обеспечения экономического роста в стране.

Ключевые слова: национальная модель экономического роста, этапы развития национальной экономики, факторы экономического роста, экономическая политика государства.

This article summarizes the main results of the economic development in the Republic of Kazakhstan during the years of independence. In the article was identified three major phases for development of the national economy of Kazakhstan. Also systematized factors of economic growth in Kazakhstan.

Keywords: national model of economic growth, stages of development of the national economy, factors of economic growth, the economic policy of the State.

Оценивая итоги рыночных преобразований в казахстанской экономике за годы независимости, необходимо, прежде всего, отметить постепенный и поэтапный переход к формированию казахстанской модели устойчивого социально-экономического развития.

За период с 1991 г. в Республике Казахстан масштабные преобразования основ хозяйствования нашли проявление в формировании рыночного механизма экономических отношений, становлении всех атрибутов рыночной экономики, институциональном оформлении современной модели государственного регулирования экономических процессов. Результатом этих процессов стал активный рост сектора малого и среднего бизнеса, повышение конкурентоспособности на мировых рынках крупных производств в ключевых отраслях промышленности, появление высокотехнологичных производств в новых отраслях экономики, активизация внешнеэкономической деятельности отечественных фирм, рост благосостояния населения страны.

Республика за последние 20 лет пережила глубокий экономический спад, затем бурный экономический рост в период до 2008 г., а затем экономический кризис, связанный с рецессией мировой экономики. Все эти события потребовали систематической коррекции направлений и механизмов государственного регулирования экономики, выявили слабость отдельных нормативно-правовых актов и указали на негативные тенденции развития отдельных секторов экономики, диспропорции в уровне и качестве жизни населения страны и ее регионов.

Рассмотрение развития экономики Казахстана в ретроспективе позволяет выделить три основных этапа становления национальной экономической системы [1].

Первый этап – 1991-1996 гг. можно охарактеризовать как этап перехода. Именно в этот период национальная экономика ускоренными темпами переходила от плановой системы отношений к рыночной, активно формировался частный сектор в промышленности и других секторах экономики, проходил сложный как с экономической, так и с социальной точки зрения процесс приватизации. Обретение суверенитета и последовавшие за ним экономические реформы, в т.ч. открытие рынков и либерализация цен, усугубили и без того сложную экономическую ситуацию, наблюдавшуюся в последние годы существования СССР.

Казахстанская экономика начала реформироваться в условиях глубокого кризиса вследствие нарушения структуры товарно-денежных отношений, низкого уровня конкурентоспособности, отсутствия навыков проведения денежно-кредитной и таможенной политики. В стране не было укрепленной государственной границы,

вооруженных сил, дипломатической службы и других институтов. Все это требовалось создать за счет соответствующих средств. В этих условиях обеспечить плавность и последовательность процесса перехода было крайне сложно.

Становление Казахстана как независимого государства с рыночной экономикой происходило за счет коренного изменения образа жизни, мышления и действий. В начальной стадии рыночных преобразований (1992–1994 г.) деятельность Правительства была направлена на либерализацию экономики и создание законодательной и институциональной базы рыночных отношений, наполнение рынка потребительскими товарами.

Основные действия правительства на этапе либерализации экономики заключались в оперативном принятии решений в области:

- отмены государственного регулирования уровня цен по большинству видов продукции и услуг;
- упразднения государственных органов, в функции которых входили планово-распределительные функции (Госплан, Госснаб, Госстрой), ограничения государственного вмешательства в дела хозяйствующих субъектов;
- снятия барьеров (лимитов, квот) для продвижения многих товаров;
- организации банковской системы и таможенной службы;
- привлечения иностранного капитала для наполнения рынка товарами и услугами.

Либерализация экономики по принципу "шоковой терапии" была объективно единственно правильным направлением для Казахстана, который после развала СССР не имел возможности поэтапного перевода общества на новые условия хозяйствования, поскольку был полностью зависим от хода реформ в России, которая с января 1992 г. объявила о либерализации экономики.

Переход на систему рыночных отношений сопровождался углубляющим экономическим кризисом, начало которому было положено в середине 80-х гг. прошлого столетия в условиях административной системы управления. Это негативно сказалось на производственно-финансовом состоянии отраслей экономики и уровне жизни значительных масс населения еще в начале 90-х гг., что и стало главным фактором распада СССР.

Кроме того, этот распад вызвал разрыв производственно-хозяйственных связей между бывшими республиками и крушение единой финансовой системы государства. Вследствие этого кризис перерос в производственно-